

*Десятник Катерина Володимирівна
здобувач Волинського національного
університету імені Лесі Українки*

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У статті проаналізовано аксіологічний, системний, синергетичний, культурологічний, особистісно орієнтований, діяльнісний методологічні підходи, що є провідними у контексті формування духовності молодших школярів.

Ключові слова: духовність, виховання, особистість, молодший школяр, методологія, методологічні підходи.

FORMATION OF SPIRITUALITY OF YOUNGER PUPILS' PERSONALITY: METHODOLOGICAL APPROACHES

Article analyzes methodological approaches: axiological, systematic, synergistic, cultural, personality-oriented, activity, that are leading in the context of younger pupils' spirituality formation.

Keywords: spirituality, education, personality, younger pupils, methodology, methodological approaches.

Постановка проблеми.

В сучасних умовах масштабних цивілізаційних змін, глобальної раціональності та інформатизації суспільства, що призводить до негативних тенденцій духовного становлення українського соціуму, зміни ідеалів, цінностей, смислових та духовних орієнтирів, актуалізується проблема осмислення духовності як сутнісної якості особистості та шляхів її формування.

До того ж слід зважати на те, що у XXI ст. людство увійшло з “вадами”, нагромадженими протягом тривалого, найглибшого масового безвір’я, скепсису, духовного розчарування й взаємної охолодженості, яке набуло характеру епохальної кризи класичних ціннісних настанов, невизначеності ідеалів, ціннісних орієнтирів особистості, нестабільності ідентичності соціального суб’єкта, котра охопила усі сфери життєдіяльності українського суспільства. При цьому низка потрясінь у галузі вищих гуманістичних цінностей, зниження значущості людської особистості і самого життя, перевага насильницьких методів у суспільному житті – усе це сприяло відчуженню українців від справжньої духовності [1, с. 3].

Подібні тенденції посилюються в атмосфері збільшення інформаційного потоку, що вимагає посилення загального рівня раціональності, необхідного для сприйняття інформації і розширення інтелектуальних кордонів. Таким чином, сучасна загальносвітова ситуація вказує на вичерпність критичної тенденції і неминучість її заміни аксіологічним, емпатійним, духовним ставленням до світу, що сутнісно властиве українській ментальності, яка заснована на культурі “духовного серця”.

Необхідність виховання духовності особистості зумовлюється усвідомленням того, що духовний потенціал суспільства є однією з найважливіших умов його існування та розвитку в сучасному світі. Духовна реформація як окремої особистості, так і соціуму в цілому є важливою передумовою подолання соціальної дезінтеграції, кризи ціннісних орієнтирів, відродження і розвитку української культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема духовності, духовного становлення особистості є об'єктом дослідження філософів (А. Алексеєнко, М. Бердяєв, Ю. Білодід, Л. Буєва, Г. Горак, Н. Юрдакі, М. Каган, Л. Коган, Н. Караульна, С. Кримський, В. Мурашов, С. Пролєєв, І. Степаненко, В. Федотова та ін.); психологів (І. Бех, С. Виготський, З. Карпенко, О. Киричук, Н. Кордунова, А. Маслоу, В. Москалець, Е. Помиткін, С. Рубінштейн, В. Франкл, Ж. Юзвак та ін.); педагогів (І. Бех, О. Вишневський, К. Журба, І. Зязюн, О. Лучанінова, Ж. Петрочко, М. Пришак, Н. Рада, О. Смагіна, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, Т. Тюріна, О. Омельченко, А. Фасоля, Г. Шевченко та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Водночас, у спеціальних наукових дослідженнях, присвячених проблемам формування духовності, духовної культури, духовного розвитку підростаючого покоління, на нашу думку, недостатньо приділяється увага теоретико-методологічним підходам щодо виховання духовності молодших школярів, що спонукає до глибшого вивчення означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів.

Побудова цілісної ефективної моделі виховання духовності особистості школяра, практичного її впровадження зумовлює насамперед необхідність визначення методологічних підходів щодо розв'язання поставлених завдань формування високодуховної особистості.

Вважаємо за необхідне передусім розкрити зміст понять “методологія”, “методологічний підхід”.

Зазначимо, що “методологія” (від грец. *methods* – шлях дослідження, вчення і *logos* – слово, поняття) – перекладається як “вчення про метод”, “теорія методу”. У загальнонауковому розумінні це поняття визначається як “вчення про наукові методи пізнання та перетворення світу; сукупність методів і прийомів дослідження, які застосовують у будь-якій науці” [4, с. 382]. У широкому значенні воно трактується як філософська вихідна позиція наукового пізнання, “система принципів, способів організації і побудови теоретичної й практичної діяльності, а також вчення про цю систему” [9].

У свою чергу поняття “підхід” у даному контексті трактується як “сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь” [5, с. 670–671]. Як загальнонаукова категорія “методологічний підхід” – це стратегія, що базується на основних положеннях відповідної теорії і визначає напрям пошуку стосовно предмета дослідження [6, с. 71].

Визначаючи методологічні підвалини сучасного виховного процесу, І. Бех акцентує увагу на таких провідних вихідних позиціях щодо виховання підростаючої особистості: національна спрямованість, культуровідповідність, гуманізація виховного процесу, цілісність, акмеологічний, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, особистісна орієнтація, превентивність, технологізація [2, с. 35–37].

Н. Іордакі, досліджуючи теоретико-методологічні засади виховання духовності, виділяє таку систему принципів формування духовних основ особистості: системності і комплексного підходу до виховання духовності, синергетичності, спадкоємності, діалектичності суб'єкт-об'єктних відносин вихователя і вихованця, екзистенціально-особистісного спілкування, свободи вибору, соціокультурної ідентичності, природовідповідності і діяльнісного підходу до виховання [3, с. 10].

У сучасній педагогічній науці (О. Омельченко, М. Прищак, Н. Рада та ін.) серед домінантних методологічних підходів щодо виховання духовності особистості школяра називаються, зокрема аксіологічний, системний, синергетичний, особистісно орієнтований, культурологічний, діяльнісний, акмеологічний та антропологічний.

Крізь призму вищезокреслених наукових позицій у контексті досліджуваної проблеми ми виокремлюємо такі, як аксіологічний, культурологічний, системний, синергетичний, особистісно орієнтований, діяльнісний підходи.

Розкриємо змістову сутність зазначених концептуальних підходів.

Аксіологічний (від грецького *ахіа* – цінність, *logos* – вчення) підхід забезпечує дослідження процесу виховання духовності як ціннісно-зорієнтованого, оскільки аксіологія розглядає ціннісну сферу особистості як динамічну систему потреб, мотивів, настанов і намірів, інтересів і переваг (смислів людського життя), яка проектує відповідні способи поведінки.

Ми виходимо з того, що об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси й емоційні переживання утворюють феномен цінності. Із таких позицій цілком закономірно визначати цінність як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами людини. Але цінністю вважається не лише ставлення людини до об'єктивних речей, а й предмет, що знаходить потребу для свого задоволення. На думку І. Надольного, цінності, маючи таку складну будову, в процесі діяльності виконують роль базису щодо вибору цілей і засобів її реалізації. Як бачимо, і мета, і цінність виступають регуляторами діяльності. Проте між ними є відмінність: ціль в ідеалі містить у собі майбутній результат діяльності, таким чином спрямовуючи й організовуючи весь діяльний процес. Як своєрідна спонукальна сила, вона є складним інтегративним об'єднанням знань, волі, емоцій, цінностей, елементом проєктивної свідомості, що завжди викликає доцільну дію. Цінність же зберігає елемент нездійсненності, недосяжності і завдяки цьому духовної піднесеності [10, с. 525].

Крізь призму аксіологічного підходу людина (особистість школяра) розглядається як найвища цінність суспільства, а формування у вихованців системи духовних цінностей істини, добра, краси, любові, милосердя – основне

завдання виховання духовності. При цьому сам вихователь має бути носієм широкого спектру загальнолюдських цінностей.

Концепція *системного* (з грец. “systema” означає “ціле, складене з частин, поєднання”) підходу у вихованні духовності школярів ґрунтується на загальній теорії систем в освітньому середовищі. Означений підхід дозволяє розкривати, усвідомлювати закономірні зв’язки між структурними компонентами різних систем.

У контексті дослідження системний підхід забезпечує можливість дослідження феномена духовності як відкритої, цілісної, динамічної системи, що виявляється у здатності її структурних компонентів (мети, змісту, форм і методів виховання, учнів, учителів, батьків) до певних кількісних і якісних змін, отже і до розвитку духовності.

Провідним принципом *синергетичного* (від від грецького synergos – спільнодіючий) підходу, є самоорганізація, саморозвиток систем, що здійснюються на основі постійно активної взаємодії із зовнішнім середовищем, що веде до змін, становлення нових якостей, розвитку відповідно до внутрішніх законів і загальних тенденцій розвитку природи, суспільства та Всесвіту в цілому. При цьому важливою особливістю означеної системи є перевага внутрішньо системних зв’язків її компонентів над зовнішніми впливами на них.

Саме з позицій синергетичного підходу, як стверджує Н. Іордакі, розкривається цілісність особистості не як “застиглої структури”, що обмежує особистість жорсткими рамками, не дозволяє виявитися її неповторній унікальності і нескінченності, а як певного стрижня, провідної спрямовуючої, яка охоплює все розмаїття і поліфонію світів внутрішнього універсуму. Роль цієї головної “осьової лінії” виконує духовність як системна сутнісна якість особистості [3, с. 5], як багатовимірний, багатоаспектний феномен. За такого підходу цілком закономірно стверджувати, що ефективний вплив на формування духовності школяра здійснюється через механізм його самоорганізації, саморегуляції, саморозвитку, власної активності.

Культурологічний підхід дозволяє сприймати духовність особистості як складову духовної культури суспільства і водночас як її важливий показник.

Зауважимо, як і культура взагалі, духовність знаходиться у стані постійного розвитку. Духовна культура є джерелом особистісного духовного розвитку дитини, умовою привласнення нею загальнокультурних надбань, а саме виховання здійснюється як культурологічний процес, спрямований на формування базису культури особистості.

Особливість культурологічного підходу полягає в інтеграції культури, наукових знань і духовного досвіду, орієнтованості процесу виховання духовності школярів на пошук духовних смислів. При цьому “людина культури” розглядається як вільна, гуманна, творчо мисляча, духовно багата особистість, практично підготовлена до життя в певному культурному просторі.

Особистісно орієнтований підхід у вихованні духовності вимагає визнання унікальності особистості, права на повагу її гідності, враховує вікові особливості молодших школярів, розглядає учня як активного суб’єкта виховного процесу. У відповідності з даним підходом для педагога закони

духовного і фізичного розвитку, процеси і зміни внутрішнього світу школяра послуговують основними орієнтирами у вихованні його духовності. Вихователь має виробляти оптимістичну стратегію розвитку кожного вихованця, сприяти та підтримувати учня у його саморозвитку, самовихованні, самовдосконаленні.

Діяльнісний підхід допомагає усвідомити, що активний розвиток особистості відбувається у процесі діяльності як зовнішньої, так і внутрішньої. Означений підхід спрямовує процес виховання духовності не лише на засвоєння духовно-етичних знань, але й на вироблення рефлексивних (рефлексія [від лат. reflexio – відображення] в сучасному словнику іншомовних слів тлумачиться як “самоаналіз, роздуми людини над власним психічним станом”) [7, с. 597] здібностей, створення умов для набуття власного духовного досвіду, оскільки духовний розвиток молодшого школяра відбувається у діяльності. Свого часу К. Ушинський зазначав: “маючи на увазі діяльнісний характер виховання, майже всі правила виховання витікають безпосередньо з основних положень: давайте душі вихованця правильну діяльність і збагатіть її засобами до необмеженої поглинаючої душу діяльності” [8, с. 495]. Цілком очевидно, що діяльнісний підхід як методологічний принцип вимагає від педагога переведення учня в позицію суб’єкта виховання, а виховання духовності розглядається як співпраця, взаємодія дітей і дорослих з метою створення сприятливих умов для духовного саморозвитку всіх суб’єктів виховного процесу.

У контексті вищезазначеного можна стверджувати, що особистісний і діяльнісний підходи знаходяться у діалектичній єдності, оскільки особистість виступає суб’єктом діяльності, яка, у свою чергу, поряд із іншими чинниками, визначає особистісний розвиток людини. При цьому духовність формується і реалізується у процесі діяльності, в поведінці та вчинках, через набуття власного духовного досвіду.

Висновки з даного дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що, виокремлені нами методологічні підходи (аксіологічний, системний, синергетичний, культурологічний, особистісно орієнтований та діяльнісний) щодо формування духовності молодших школярів є основними орієнтирами у побудові концептуальної моделі виховання духовності молодших школярів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у проектуванні та впровадженні на практиці цілісної ефективної моделі виховання духовності молодших школярів у процесі взаємодії сім’ї і школи.

Література

1. Алексеєнко А. П. Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук. спец.: 09.00.04 “Філософська антропологія філософія культури” / А. П. Алексеєнко. – Харків. – 2007. – 34 с.

2. Бех І. Д. Законопростір сучасного виховного простору / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1. – С. 33–47.

3. Іордакі Н. А. Методологічні засади виховання духовності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія і філософія історії” / Н. А. Іордакі. – Х., 2003. – 18 с.
4. Новий словник іншомовних слів : близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом’як, А. А. Дем’янюк; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
5. Новий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-ге вид., виправлене. – Т. 3. – К. : Аконіт, 2008. – 862 с.
6. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / Раїса Миколаївна Пріма. – Дніпропетровськ : ІМА-прес. – 2009. – 367 с.
7. Сучасний словник іншомовних слів / [уклад. Нечволод Л. І.]. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768с.
8. Ушинський К.Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинський // Собр. соч. – М. : АПН РСФСР: Институт теории и истории педагогики. – 1950. – Т. 9. – 628 с.
9. Философский энциклопедический словарь / [под ред. С. С. Аверинцева и др.]. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815с.
10. Філософія: навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрушко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.